

STRUKTURA WYKSZTAŁCENIA ROLNICZEGO KIEROWNIKÓW GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE. ANALIZA CZASOWA I PRZESTRZENNA ZJAWISKA

Marta Gwiaździńska-Goraj¹, Roman Rudnicki²

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

² Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Streszczenie. Poziom zdobytego wykształcenia stanowi jeden z podstawowych elementów jakościowej oceny zasobów siły roboczej w rolnictwie. Artykuł niniejszy stanowi próbę ukazania struktury i zmian w wykształceniu rolniczym kierowników gospodarstw rolnych w Polsce pomiędzy 2002 a 2010 r. Ze względu na specyfikę zagadnienia badaniami objęto kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w Polsce o wykształceniu: wyższym rolniczym, średnim zawodowym i policealnym rolniczym, zasadniczym zawodowym rolniczym, a także legitymujących się odbytym kursem rolniczym. Jednocześnie w celu pełniejszej oceny układu przestrzennego wykształcenia rolniczego na poziomie powiatów uwzględniono zagadnienie oddziaływania uwarunkowań: przyrodniczo-rolniczych, historycznych i przestrzennych.

Słowa kluczowe: wykształcenie rolnicze, poziom i struktura wykształcenia, edukacja

WSTĘP

Edukację na wsi charakteryzuje często niski poziom oświaty i uzyskanego wykształcenia. Cały czas przyjmuje się, że osiągnięty obecnie wzrost poziomu wykształcenia ludności wiejskiej jest w dalszym ciągu niewystarczający z punktu widzenia potrzeb modernizacji wsi [Frenkel 2003]. Poziom zdobytego wykształcenia stanowi jeden z podstawowych elementów jakościowej oceny zasobów siły roboczej w rolnictwie. Jest to efekt ogólnych przemian ekonomicznych i strukturalno-organizacyjnych w rolnictwie, przejawiających się poprzez wzrost kapitałochłonności rolnictwa oraz wykorzystanie postępu w technologii i organizacji produkcji rolniczej [Rudnicki 1997]. Problematyka z zakresu wykształcenia ludności wiejskiej jest przedmiotem licznych prac, zainteresowań badawczych i obejmuje zarówno opracowania dotyczące całego kraju, jak i wybranych

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Marta Gwiaździńska-Goraj, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej, ul. Prawocheńskiego 15, 10-724 Olsztyn, marta.gwiazdzinska-goraj@uwm.edu.pl

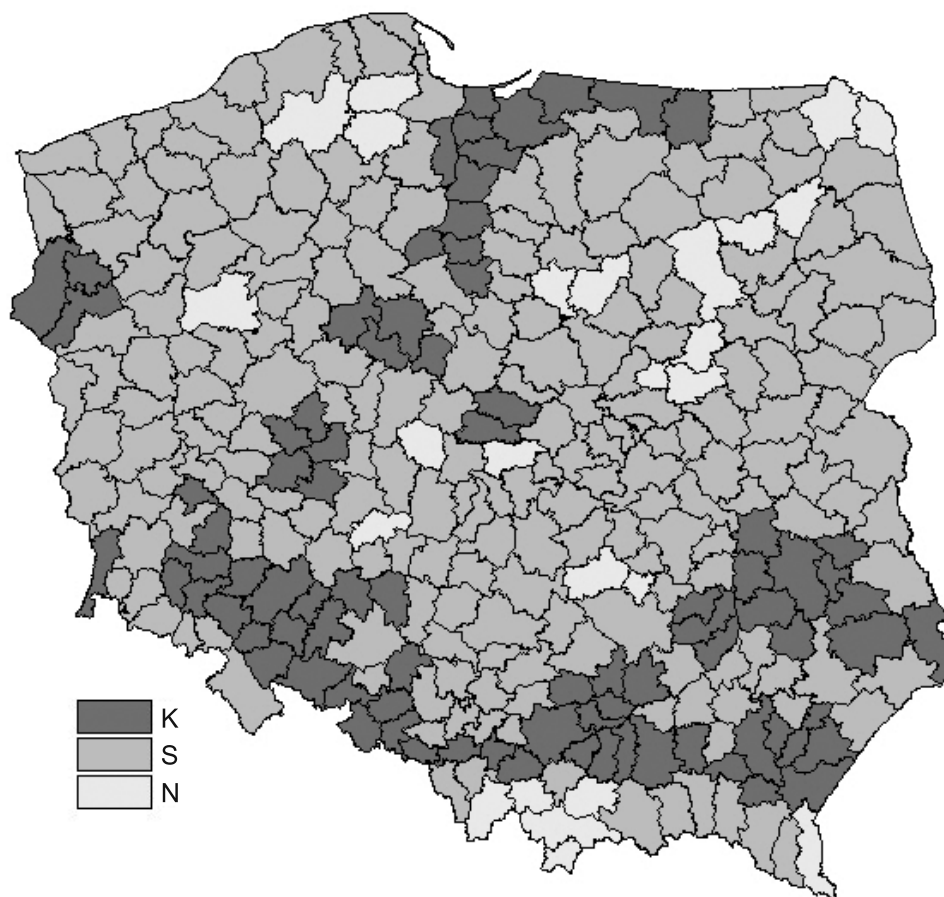
regionów: B. Gałczyńska [1988], B. Gałczyńska i R. Kulikowski [1986], J. Bański [1999, 2007], I. Frenkel [2003], M. Halamska [2013], A. Rosner i M. Stanny [2014]. Najpełniejszych danych dotyczących poziomu wykształcenia ludności rolniczej dostarczają powszechne spisy rolne. Na potrzeby niniejszego artykułu ze względu na dostępność danych dotyczących wykształcenia badaniami objęto osoby kierujące gospodarstwem rolnym. Według definicji GUS kierujący gospodarstwem rolnym jest na ogół tą samą osobą co użytkownik, bowiem za osobę kierującą gospodarstwem rolnym uważa się osobę fizyczną upoważnioną przez właściciela/użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania lub ich wykonywania [Charakterystyka gospodarstw rolnych...]. Badaniami objęto kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w Polsce o wykształceniu: wyższym rolniczym, średnim zawodowym rolniczym i policealnym rolniczym, zasadniczym zawodowym rolniczym, a także legitymujących się odbytym kursem rolniczym. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie zróżnicowania przestrzennego stanu i zmian wykształcenia rolniczego osób kierujących gospodarstwem rolnym w Polsce w latach 2002 i 2010. W tym celu przedstawiono rozkłady przestrzenne wykształcenia rolniczego na poziomie powiatów (grodzkie i ziemskie razem – jak w podziale na biura powiatowe ARiMR). Kolejnym etapem badań było określenie, czy istnieje zależność pomiędzy określonym poziomem wykształcenia kierowników gospodarstw prowadzących działalność rolniczą a uwarunkowaniami przyrodniczo-rolniczymi, historycznymi i przestrzennymi.

METODY

Do przedstawienia tempa zachodzących zmian poziomu wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w układzie przestrzennym wykorzystano metodę graficzną kartogramu. Przyjęto schemat prezentacji wykształcenia rolniczego: wyższego, średniego i policealnego, zawodowego, kursu rolniczego za pomocą dwóch kartogramów – według stanu w 2010 r. oraz uwzględniającego zmiany w latach 2002 i 2010 (stan w 2002 r. = 100 pkt) W ten sposób gdy wartość uzyskana w wyniku przeliczenia była równa 100 pp. oznacza to, iż nie nastąpiła żadna zmiana. Jeżeli, zaś wartość była niższa niż 100 pp. to nastąpiło obniżenie wartości cech w roku końcowym w stosunku do roku początkowego, a gdy wartość wynosiła powyżej 100 pp. nastąpił wzrost wartości badanej cechy.

Na stan i zmiany wykształcenia kierowników gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wpływa szereg uwarunkowań zewnętrznych. Dlatego uzyskane wyniki rozkładów przestrzennych struktury wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych odniesiono do istniejących uwarunkowań przyrodniczo-rolniczych, historycznych i przestrzennych. Przy zastosowaniu kryterium zróżnicowania obszaru w zależności od uwarunkowań przyrodniczo-rolniczych zastosowano ocenę z punktu widzenia ich przydatności dla rozwoju rolnictwa na podstawie wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WjRpp) uwzględniającego: jakość i przydatność rolniczą gleb, agroklimat, rzeźbę terenu i warunki wodne [Witek, Górski 1977]. Na podstawie wskaźnika jakości rolniczej

przestrzeni produkcyjnej, przyjmując kryteria dostępu do działania PROW *Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania* (ONW), wydzielono obszary: (N) o niekorzystnych (poniżej 52 pkt WjRpp, strefa nizinna), (Ś) średnio korzystnych (52-72 pkt WjRpp, strefa nizinna) i (K) korzystnych warunkach do gospodarowania rolniczego (WjRpp powyżej 72 pkt, poza płatnościami ONW) (por. tab. 2, rys. 1). Według tej klasyfikacji jako obszaru o niekorzystnych warunkach do gospodarowania rolniczego przyjęto przede wszystkim: obszary górskie, obszary ze specyficznymi naturalnymi utrudnieniami, a także obszary nizinne gdzie występują ograniczenia produktywności rolnictwa związane z niską jakością gleb, niekorzystnymi warunkami klimatycznymi, niekorzystnymi warunkami wodnymi, niesprzyjającą rzeźbą terenu.

Rys. 1. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej

Fig. 1. The values of the agrienvironmental soil quality index

N – niekorzystne/ unfavorable conditions, S – średnio korzystne/ average conditions, K – korzystne/ favorable conditions;

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski

Source: Own calculations based on Waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski

Ważnym czynnikiem wpływającym na poziom i strukturę produkcji rolniczej jest rozwój historyczny i zróżnicowanie kultury rolnej [Kostrowicki 1978; Kozłowski, Rudnicki, 2003; Rudnicki, Kluba, 2014]. Szczególny wpływ na obecne zróżnicowanie przestrzenne ma fakt, iż w okresie zaborów ziemie polskie stanowiły obszary peryferyjne trzech wielkich mocarstw: Prus, Austro-Węgier i Rosji. W konsekwencji ukształtowały się trzy typy

obszarów wiejskich różniące się wieloma cechami, takimi jak: struktura agrarna, struktura osadnicza, struktura demograficzna, struktura wykształcenia oraz wyposażenie w elementy infrastruktury technicznej [Rosner 2012; Stanny 2013]. Na potrzeby analizy zbadano wpływ uwarunkowań historycznych na poziom i strukturę wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą. W tym celu wyliczono wartość średnią analizowanych zmiennych dla obszarów położonych na terenach Polski w okresie międzywojennym, w tym dawnych zaborów austriackiego (ZA/P), pruskiego (ZP/P) i rosyjskiego (ZR/P) oraz w granicach dawnego zaboru pruskiego i na terytorium Niemiec w okresie międzywojennym (ZP/N); na terenie dawnego zaboru pruskiego (z wydzieleniem obszarów, które w okresie międzywojennym leżały w granicach Polski i Niemiec), rosyjskiego i austriackiego (por. tab. 2). W kolejnym kryterium przestrzennym zbadano stan i zmiany wykształcenia kierowników gospodarstw prowadzących działalność rolniczą stosując podział na obszary: słabo zurbanizowane – powiaty ziemskie (Z) i silnie zurbanizowane – powiaty grodzkie (G) (por. tab. 2).

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE STRUKTURY WYKSZTAŁCENIA KIEROWNIKÓW GOSPODARSTW ROLNYCH PROWADZĄCYCH DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZĄ W POLSCE

W 2010 r. największy udział kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą o wykształceniu rolniczym odnotowano w województwach: wielkopolskim (55,9%) oraz kujawsko-pomorskim (55,9%). Najniższy udział wykształcenia rolniczego wśród kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą cechowały, zaś województwa podkarpackie (30,0%), śląskie (31,5%), małopolskie (32,2%) i świętokrzyskie (32,7%). Dynamika zmian liczby kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą o wykształceniu rolniczym pomiędzy 2002 a 2010 r. była zróżnicowana, a wskaźnik dynamiki wahał się od 91 pp w województwie lubelskim i świętokrzyskim do 110 pp. w województwie opolskim. Analizując poziom i strukturę wykształcenia kierowników (użytkowników) gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w Polsce w roku 2010 oraz jego zmiany w latach 2002–2010 widać wyraźne jego zróżnicowanie regionalne (por. tab. 1).

W celu ukazania zróżnicowania zachodzących przemian w zakresie wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą przeprowadzono analizę z uwzględnieniem struktury tego wykształcenia w odniesieniu do uwarunkowań przyrodniczo-rolniczych, historycznych i przestrzennych (por. tab. 2).

W 2010 r. udział procentowy kierowników gospodarstw rolnych posiadających wykształcenie wyższe rolnicze wahał się od 0,8% w powiecie tatrzańskim (województwo małopolskie) do 11,5% w powiecie pruszkowskim (województwo mazowieckie), przy średniej wartości w kraju 2,0%. Najwyższe wartości w/w wskaźnika uzyskały powiaty położone w północnej i północno-zachodniej Polsce, a przede wszystkim w województwie zachodniopomorskim (4,7%) najniższe, bo 1%, uzyskały województwa: małopolskie, podkarpackie i śląskie (por. rys. 2).

Tabela 1. Gospodarstwa rolne według poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej – udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą (2010 r.) oraz wskaźnik zmian
 Table 1. Farms according to the level of agricultural education person in charge – of the total number of farms engaged in agricultural activities (2010) and the index changes

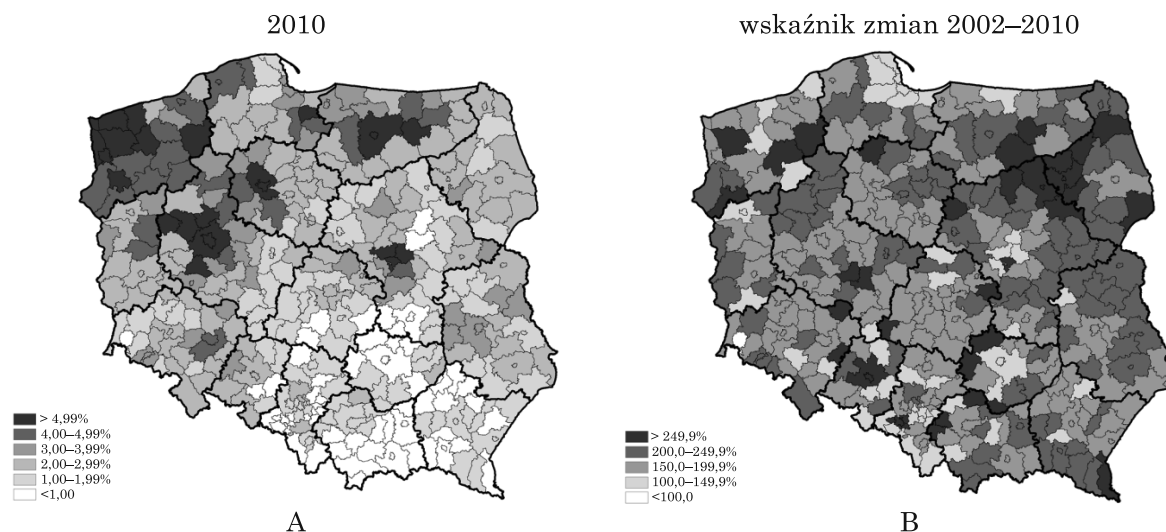
Wyszczególnienie Specification	Wykształcenie rolnicze / Agricultural education										Brak wykształcenia rolniczego Lack of agri-cultural education	
	razem total		wyższe university degree		policealne i średnie secondary school or college		zasadnicze zawodowe vocational school		kurs rolniczy training course			
	Dynamika Dynamic 2002=100	2010	Dynamika Dynamic 2002=100	2010	Dynamika Dynamic 2002=100	2010	Dynamika Dynamic 2002=100	2010	Dynamika Dynamic 2002=100	2010		Dynamika Dynamic 2002=100
Polska – razem/total	41,0	97	2,0	190	8,6	152	10,8	111	19,7	76	59,0	102
w tym według województw / including by province												
Dolnośląskie	43,4	100	2,4	180	9,8	140	8,5	107	22,8	83	56,6	100
Kujawsko-pomorskie	55,9	104	2,8	192	14,0	160	20,7	112	18,4	74	44,1	95
Lubelskie	40,7	91	2,4	196	8,4	154	8,0	109	21,9	72	59,3	107
Lubuskie	40,9	106	2,8	186	11,3	147	9,0	117	17,8	82	59,1	96
Łódzkie	45,2	93	1,7	178	9,0	151	13,8	110	20,7	71	54,8	106
Międzychódzkie	32,2	98	1,0	190	4,8	154	8,0	116	18,4	83	67,8	101
Mazowieckie	44,5	96	2,1	200	9,1	163	14,7	110	18,6	71	55,5	103
Opolskie	47,3	110	2,0	187	11,5	161	11,0	127	22,7	88	52,7	92
Podkarpackie	30,0	94	1,0	184	4,7	136	5,5	111	18,7	82	70,0	103
Podlaskie	47,5	89	2,3	238	11,8	164	13,4	111	20,0	61	52,5	112
Pomorskie	50,9	99	2,8	166	10,7	145	17,5	111	20,0	75	49,1	101
Śląskie	31,5	105	1,0	166	5,3	150	6,5	113	18,6	93	68,5	98
Świętokrzyskie	32,7	91	1,2	183	6,2	148	6,0	101	19,3	77	67,3	105
Warmińsko-mazurskie	45,9	100	3,5	197	11,0	150	11,2	111	20,2	76	54,1	100
Wielkopolskie	54,1	103	2,8	187	14,1	154	18,3	110	18,8	74	45,9	97
Zachodniopomorskie	46,3	106	4,7	192	11,7	149	9,5	114	20,4	81	53,7	95

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS
 Source: Own calculations based on the GUS

Tabela 2. Gospodarstwa rolne według poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej – udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą (2010 r.) oraz wskaźnik zmian według przyjętych kryteriów
 Table 2. Farms according to the level of agricultural education person in charge – of the total number of farms engaged in agricultural activities (2010) and the index changes according to established criteria

Wyszczególnienie Specification	Wykształcenie rolnicze / Agricultural education										Brak wykształcenia rolniczego Lack of agricultural education	
	razem total		w tym – including				kurs rolniczy training course					
	2010	Dynamika Dynamic 2002=100	wyższe university degree	policealne i średnie secondary school or college	zasadnicze zawodowe vocational school	Wsk. zmian 2002=100	2010	Wsk. zmian 2002=100	2010	Wsk. zmian 2002=100	2010	Wsk. zmian 2002=100
Polska – razem / total	41,0	97	2,0	190	8,6	152	10,8	111	19,7	76	59,0	102
w tym według kryterium: / established conditions:												
Uwarunkowania przyrodniczo-rolnicze Agri-environmental conditions	N	39,4	93	1,2	203	163	11,2	110	20,2	74	60,6	105
	Ś	41,8	97	2,0	192	153	11,4	111	19,4	75	58,2	102
	K	39,9	98	2,0	184	148	9,6	109	20,0	79	60,1	102
Uwarunkowania historyczne Historical conditions	ZA/P	30,5	96	0,9	180	141	6,4	115	18,7	83	69,5	102
	ZP/P	54,2	107	2,9	192	159	19,2	115	18,5	78	45,8	92
	ZR/P	42,3	94	1,9	197	158	11,6	109	19,9	71	57,7	105
	ZP/N	44,8	103	3,0	190	148	9,8	114	21,3	82	55,2	97
Uwarunkowania przestrzenne Spatial conditions	Z	41,2	97	1,9	189	152	11,0	111	19,7	76	58,8	102
	G	33,5	113	3,5	202	158	4,7	108	18,8	97	66,5	95

N – niekorzystne/ unfavorable conditions, S – średnio korzystne/ average conditions, K – korzystne/ favorable conditions;
 ZA/P – obszary położone na terenie dawnego zaboru austriackiego, a w okresie międzywojennym na terenie Polski / the areas that had been formerly occupied by Austria and belonged to Poland in the interwar period;
 ZP/P – obszary położone na terenie dawnego zaboru pruskiego, a w okresie międzywojennym na terenie Polski / the areas that had been formerly occupied by Prussia and belonged to Poland in the interwar period;
 ZR/R – obszary położone na terenie dawnego zaboru rosyjskiego, a w okresie międzywojennym na terenie Polski; the areas that had been formerly occupied by Russia and belonged to Poland in the interwar period;
 ZP/N – obszary położone na terenie dawnego zaboru pruskiego, a w okresie międzywojennym na terenie Niemiec / the areas that had been formerly occupied by Prussia and belonged to Germany in the interwar period;
 Z – powiaty ziemskie / rural counties, G – powiaty grodzkie / municipal counties
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS
 Source: Own calculations based on the GUS

Rys. 2. Kierownicy gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą posiadających wykształcenie rolnicze wyższe w 2010 roku (udział % ogólnej liczby kierowników gospodarstw) oraz zmiana ich liczby w latach 2002–2010 (stan w 2002=100 pp.)

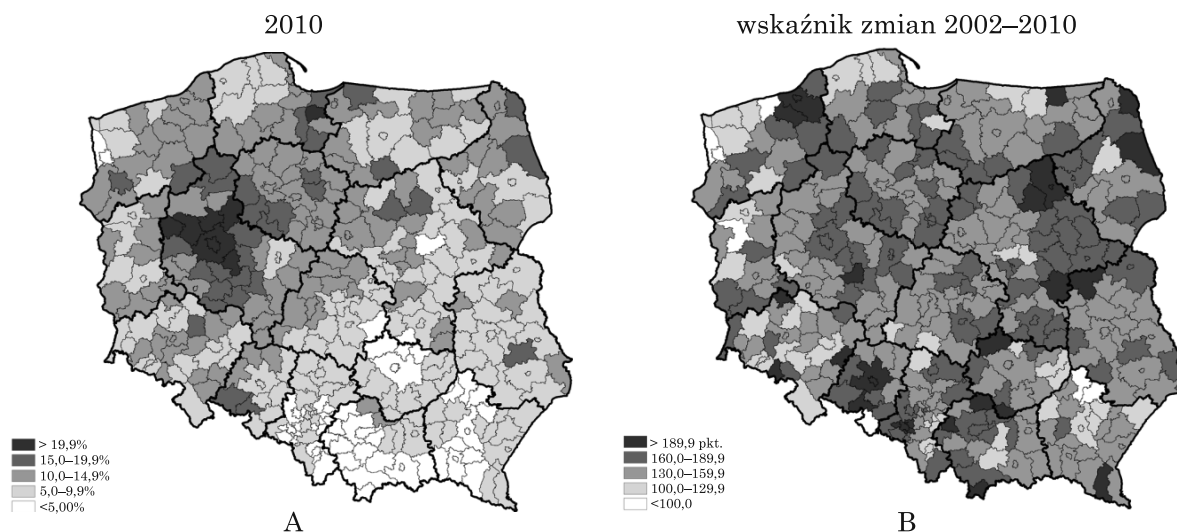
Fig. 2. Managers of agricultural holdings with degree in agriculture gained at an institution of higher education (percentage % share of the total number of agricultural holdings) and changes noted in period 2002–2010 (as of 2002=100 pp.)

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own compilation

Znaczące różnice w rozkładzie przestrzennym wartości w/w wskaźnika odnotowano głównie ze względu na historyczne położenie obszarów. Najwyższe wartości uzyskały powiaty położone na terenie dawnego zaboru pruskiego, a w okresie międzywojennym położonego w granicach Niemiec i Polski, cechującego się najwyższą kulturą rolną, a najniższe na terenie dawnego zaboru austriackiego. Tempo zmian liczby kierowników z wykształceniem wyższym pomiędzy 2002 a 2010 r. w kraju wynosiło 190 pp. – poza powiatem lubańskim 98 pp. (województwo dolnośląskie) w pozostałych powiatach odnotowano wzrost kierowników legitymujących się tym wykształceniem. W analizie przestrzennej województw, najwyższą dynamikę wzrostu odnotowano w podlaskim (238 pp.), a najniższą (166 pp.) w pomorskim i śląskim.

Następny poziom w ramach edukacji rolniczej stanowi wykształcenie policealne i średnie. Przeciętna wartość dla wskaźnika udział kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą o wykształceniu rolniczym policealnym i średnim do ogólnej liczby kierowników w 2010 r. to 8,6%. Różnica w kraju pomiędzy wartością maksymalną – 28,6% w powiecie międzychodzkiem (województwo wielkopolskie) a minimalną – 0,8% w powiecie tatrzańskim (województwo podkarpackie) wynosiła 27,8%. Rozkład przestrzenny tego wskaźnika wykazuje największą koncentrację powiatów, które uzyskały najwyższą wartość w województwie wielkopolskim i kujawsko-pomorskim odpowiednio 14,1% i 14,0%. Najniższe zaś wartości uzyskały województwa: podkarpackie 4,7% i małopolskie 4,8% (por. rys. 3).

Rys. 3. Kierownicy gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą posiadających wykształcenie rolnicze policealne i średnie w 2010 roku (udział % ogólnej liczby kierowników gospodarstw) oraz zmiana ich liczby w latach 2002–2010 (stan w 2002=100 pp.)

Fig. 3. Managers of agricultural holdings who graduated from agriculture colleges or gained vocational education in agriculture (percentage % share of the total number of agricultural holdings) and changes noted in period 2002–2010 (as of 2002=100 pp.)

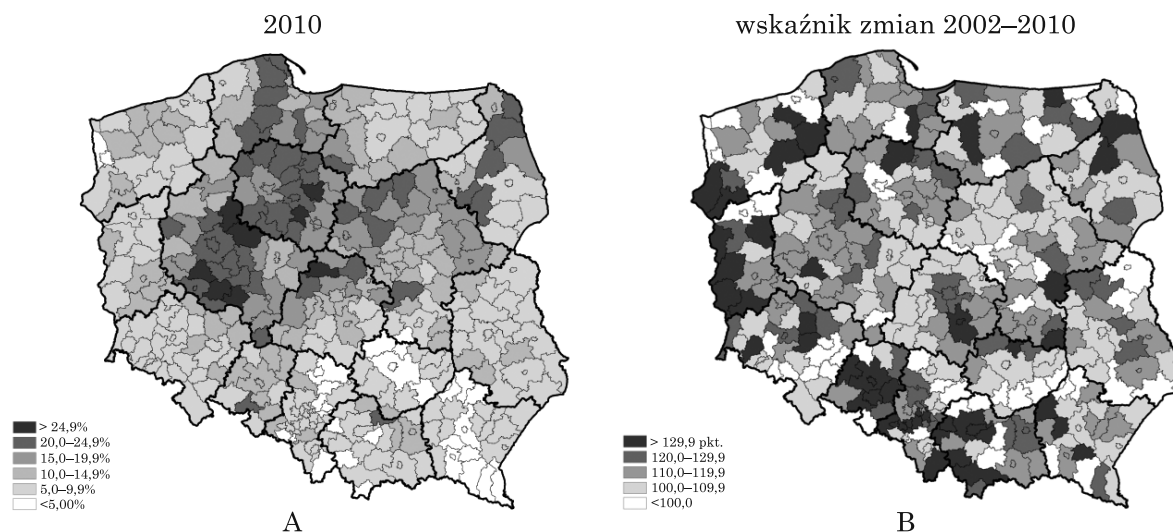
Źródło: Opracowanie własne

Source: Own compilation

Zróżnicowanie przestrzenne udziału kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą o wykształceniu rolniczym policealnym i średnim do ogólnej liczby kierowników jest efektem przede wszystkim wpływu uwarunkowań historycznych. Najwyższy odsetek w/w odnotowano na ziemiach dawnego zaboru pruskiego, przy czym widoczne jest zróżnicowanie w wynikach dla terenów należących w okresie międzywojennym do Polski, gdzie odnotowano wartość 13,6%, a należących do Niemiec –10,7%. Najniższy odsetek uzyskały obszary położone na terenie zaboru austriackiego 4,5%. Istnieje zależność pomiędzy wykształceniem a uwarunkowaniami przyrodniczo-rolniczymi –najwięcej kierowników o wykształceniu średnim i policealnym rolniczym odnotowano na terenach o warunkach korzystnych i średnio korzystnych dla rozwoju rolnictwa, a najmniej na terenach o niekorzystnych warunkach przyrodniczo-rolniczych. Tempo zmian liczby kierowników z wykształceniem średnim i policealnym rolniczym pomiędzy 2002 a 2010 r. w kraju wynosiło 152 pp. Wzrost dynamiki zmian tego wskaźnika nastąpił w większości powiatów w Polsce, co należy uznać za korzystne zjawisko. Najwyższą dynamikę wzrostu wśród województw, odnotowano w podlaskim (164 pp.), a najniższą w podkarpackim (136 pp.).

Kolejną kategorię wykształcenia rolniczego stanowią kierownicy gospodarstw rolnych posiadający wykształcenie zawodowe rolnicze. Ich udział w ogólnej liczbie kierowników posiadających wykształcenie rolnicze w 2010 r. wahał się od 1,5% w powiecie skarżyskim (województwo świętokrzyskie) do 30,5% w powiecie krotoszyńskim (województwo wielkopolskie), przy średniej wartości w kraju 10,8% (por. tab. 2, rys. 4). Wysoki odsetek kierowników gospodarstw rolnych z wykształceniem zawodowym rolniczym

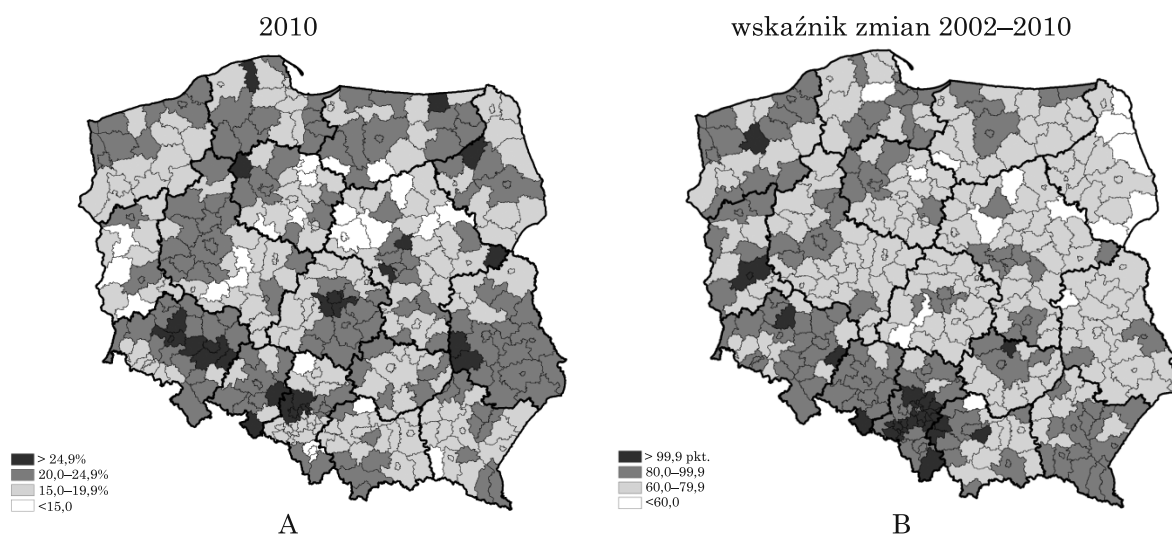
Rys. 4. Kierownicy gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą posiadających wykształcenie rolnicze zasadnicze zawodowe w 2010 roku (udział % ogólnej liczby kierowników gospodarstw) oraz zmiana ich liczby w latach 2002–2010 (stan w 2002=100 pp.)
 Fig. 4. Managers of agricultural holdings who gained basic vocational education in agriculture (percentage % share of the total number of agricultural holdings) and changes noted in period 2002–2010 (as of 2002=100 pp.)

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own compilation

w wielu wypadkach wynika ze stosunkowo dobrej dostępności szkół zawodowych przy niższych kosztach nauki niż w przypadku ukończenia szkół, co najmniej na poziomie średnim, z jednoczesnym uzyskaniem konkretnego zawodu. Zawodowy charakter tych szkół pozwala młodym ludziom na szybsze usamodzielnienie się, co często ma duże znaczenie wśród społeczności wiejskich. Rozkład przestrzenny analizowanego wskaźnika wykazuje duże podobieństwo do rozkładu wskaźnika wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych o wykształceniu policealnym i średnim. Wysokie wartości uzyskały bowiem powiaty położone głównie w województwie: wielkopolskim (18,3%) i kujawsko-pomorskim (20,7%). Najniższe wartości, zaś powiaty zlokalizowane w województwach: podkarpackim (5,0%), świętokrzyskim (6,0%), śląskim (6,5%). Analizując wpływ uwarunkowań przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na układ przestrzenny udziału kierowników gospodarstw rolnych z wykształceniem zawodowym widać istotne znaczenie czynnika historycznego, gdzie najwyższe wartości (19,2%) uzyskały obszary położone na terenie dawnego zaboru pruskiego i Polski w okresie międzywojennym, zaś najniższe obszary położone na terenie dawnego zaboru austriackiego. Zróżnicowanie udziału procentowego kierowników gospodarstw rolnych posiadających wykształcenie zawodowe rolnicze z punktu widzenia miejsca zamieszkania, wykazuje na silne powiązanie z charakterem pracy w rolnictwie. W powiatach ziemskich udział kierowników o wykształceniu zawodowym do ogólnej ich liczby wynosił bowiem 11,0%, a grodzkich tylko 4,7%. Jednak w odniesieniu do znaczenia uwarunkowań przyrodniczo-rolniczych widać odwrócenie relacji w porównaniu do wyższych szczebli edukacji. Ponieważ na obszarach o korzystnych warunkach dla rozwoju rolnictwa analizowany udział wynosi 9,6%, a na

obszarach o średnich i niskich jest on wyższy i wynosi odpowiednio 11,4% i 11,2%, co należy uznać za korzystny fakt. W latach 2002–2010 liczba kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą o wykształceniu zawodowym wzrosła o 11 pp. Najwyższy wskaźnik wzrostu, bo 127 pp. odnotowano w województwie opolskim, a najniższy w świętokrzyskim 101 pp. Przy czym tempo zmian wskaźnika przestrzennie było bardzo zróżnicowane. Jednak najniższą dynamiką w charakteryzowały się tereny centralnej i wschodniej części Polski.

Rys. 5. Kierownicy gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą posiadających kurs rolniczy w 2010 r. (udział % ogólnej liczby kierowników gospodarstw) oraz zmiana ich liczby w latach 2002–2010 (stan w 2002 = 100 pp.)

Fig. 5. Managers of agricultural holdings who can prove completion of agriculture-related training courses (percentage % share of the total number of agricultural holdings) and changes noted in period 2002–2010 (as of 2002=100 pp.)

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own compilation

Najniższy stopień wykształcenia rolniczego, a zarazem najbardziej dostępny i korzystny pod względem czasowym i finansowym dla mieszkańców wsi jest kurs rolniczy. W 2010 r. najwięcej kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą, bo aż 19,7% legitymowało się tym poziomem wykształcenia kierunkowego. Najwyższy udział kierowników gospodarstw rolnych, którzy ukończyli kurs rolniczy w 2010 r. odnotowano w powiecie węgorzewskim (województwo warmińsko-mazurskie) – 32,9%, a najniższy 12,1 % w powiecie krośnieńskim (województwo lubuskie) (por. tab. 1, rys. 5). Na zróżnicowanie przestrzenne udziału kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą posiadających kurs rolniczy nie miały istotnego wpływu ani uwarunkowania przyrodniczo-rolnicze, ani historyczne czy przestrzenne. Najniższy udział w/w wskaźnika odnotowano w województwie lubuskim (17,8%), a najwyższy w województwie dolnośląskim (22,8%). W porównaniu do 2002 r. w 2010 r. nastąpiło dynamiczne zmniejszenie udziału kierowników posiadających kurs rolniczy w stosunku do ich ogólnej liczby przy średniej wartości w kraju 76 pp. W układzie powiatów wskaźnik ten wahał się od 51 pp. w powiecie płońskim (województwo mazowieckie) do 153 pp. w powiecie

chrzanowskim (województwo małopolskie). Przeprowadzona analiza wykazała, iż jedynie w poniżej 5,0% badanych powiatów nastąpił wzrost liczby kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą legitymujących się ukończeniem kursu rolniczego. Stan ten może wynikać z faktu, iż na tych obszarach mogła istnieć potrzeba uzupełnienia wykształcenia rolniczego dla osób prowadzących gospodarstwo rolne w wyniku wymogów przepisów prawnych w celu uzyskania dotacji unijnych.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że zarówno w 2002, jak i 2010, ponad 50% kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą nie posiadało wykształcenia rolniczego, co świadczy o potrzebie podnoszenia poziomu edukacji wśród rolników. W 2010 r. nastąpiła poprawa struktury wykształcenia rolniczego kierowników w porównaniu do 2002 r. W skali kraju stwierdzono, że im wyższy był poziom wykształcenia tym odnotowano wyższe tempo jego wzrostu – od 111 pp. dla wykształcenia zasadniczego zawodowego rolniczego do 190 pp. dla wykształcenia wyższego rolniczego. Postęp w technologii i organizacji produkcji rolniczej powoduje wzrost zapotrzebowania na wykwalifikowanych rolników, co może mieć wpływ na proces uzupełniania braków edukacyjnych wśród tej grupy zawodowej. Determinowana jest zarówno przez uwarunkowania przyrodnicze, jak i pozaprzyrodnicze. Zmiany poziomu i struktury wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw rolnych charakteryzują się dużym zróżnicowaniem w układzie województw oraz powiatów. Poziom i struktura wykształcenia kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą uzależniona jest przede wszystkim od uwarunkowań historycznych. Wyższe wykształcenie rolnicze cechowało kierowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą obszarów położonych na terenie dawnego zaboru pruskiego charakteryzujące się tradycyjnie wysoką kulturą rolną. Na obszarze tym najszybciej rozpoczęto reformę uwłaszczeniową chłopów a jednocześnie funkcjonowały silnie ekonomicznie i największe obszary gospodarstwa rolne [Rosner 2011; Stanny 2013]. Rozkład przestrzenny poziomu i struktury wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw rolnych charakteryzuje się pewną trwałością, która wraz z upływem czasu ulega ugruntowaniu.

PIŚMIENNICTWO

- Bański, J. (1999). Obszary problemowe w rolnictwie Polski, (Vol. 172), IGiPZ PAN.
Bański, J. (2007). Geografia rolnictwa Polski. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
Charakterystyka gospodarstw rolnych, (2012). Powszechny Spis Rolny, (2010). GUS, Warszawa.
Frenkel, I. (2003). Ludność zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, PAN, Warszawa.
Gałczyńska, B. (1988). Wykształcenie ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym w Polsce. Analiza przestrzenna. Przegląd Geograficzny, 60, 367–376.

- Gałczyńska, B., Kulikowski, R. (1986). Poziom wykształcenia zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym a efekty produkcyjne. *Przegląd Geograficzny*, 57, 783–795.
- Halamska, M. (2013). Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Kostrowicki, J. (red.). (1978). Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1950–1970. *Prace geograficzne*, 127, Igi PZ PQN Warszawa.
- Kozłowski, L., Rudnicki R. (2003). Historical-economic basis of present regions in Poland. International Conference, Between Space and Enlargement to the East. [In:] *The Territorial Recombining of the European Union. Metz and Schengen*. International Geographical Union, Commission on Political Geography.
- Racine, J.B., Reymond, H. (1977). *Analiza ilościowa w geografii*. PWN, Warszawa.
- Rosner, A. (2011). Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich a pożądane kierunki ich rozwoju. [W:] W. Kamińska i K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*. KPZK PAN, Studia t. CXXXIII, Warszawa.
- Rosner, A. (2012). Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. *Wiejskie obszary zmniejszające i koncentrujące ludność wiejską*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Rosner, A., Stanny, M. (2014). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Rudnicki, R. (1997). Geograficzno-ekonomiczne czynniki kształtujące produkcję rolnictwa indywidualnego na przykładzie makroregionu dolnej Wisły. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Rudnicki, R. (2013). Spatial differences in the number of applications for payments under the UE Common Agricultural Policy submitted by agricultural holdings in Poland over the years 2002–2010. [W:] A. Kołodziejczak (red.), *Development of rural areas in European Regions, Quaestiones Geographicae*, 32 (4), Poznań.
- Rudnicki, R. (2014). Analiza absorpcji środków WPR i ich wpływu na zmiany strukturalne w rolnictwie polskim. [W:] B. Głębocki (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa*, GUS, Warszawa.
- Rudnicki, R., Kluba, M. (1993). Przestrzenne zróżnicowanie oraz zmiany poziomu wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych w makroregionie dolnej Wisły w latach 1978–1988. *Acta Univ. Nic. Cop.*, Geografia XXV, Wyd. Uniwersytetu M. Kopernika, Toruń.
- Rudnicki, R., Kluba, M., Wiśniewski, Ł. (2014). Zróżnicowanie regionalne rolnictwa a poziom absorpcji funduszy Wspólnej Polityki Rolnej. [W:] Rudnicki R., Kluba, M. (red.), *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej*, t. 1, *Rolnictwo i Wspólna Polityka Rolna*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń.
- Stanny, M. (2013). *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, PAN, Warszawa.
- Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski, (2000). IUNiG, Puławy
- Witek, T., Górski, T. (1977). *Przyrodnicza bonitacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce*. IUNG, Puławy.

Artykuł przygotowano w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki – Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa w warunkach oddziaływania instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej (2011/03/B/HS4/04952).

AGRICULTURAL EDUCATION MANAGERS FARMS IN POLAND. ANALYSIS OF TEMPORAL AND SPATIAL DISTRIBUTION AND SELECTED ITS CONDITIONS

Abstract. The level of knowledge acquired is one of the basic elements of a qualitative assessment of the labor force in agriculture. This article is an attempt to show the structure and evolution of agricultural education managers of farms in Poland between 2002 and 2010. Due to the specific research topics included the heads of farms engaged in agricultural activities in Poland on education: university degree, secondary school or college, vocational school and training course. At the same time in order to more fully assess the spatial arrangement of agricultural education at the county level included the issue of the impact of conditions: agri-environmental, historical and spatial.

Key words: agricultural education, the level and structure of education, education

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 18.01.2016

For citation – Do cytowania:

Gwiaździńska-Goraj, M., Rudnicki, R. (2015). Struktura Wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw rolnych w Polsce. Analiza czasowa i przestrzenna zjawiska. *Acta Sci. Pol., Administratio Locorum* 14(2) 2015, 7–19.